O problemă de fonetică.

— Soartea lui *ĕ* deschis accentuat după *r*. —

Adeseori, în tratarea dezvoltării unor sunete, sântem siliţi să ne oprim la constatarea că pentru un caz ori altul nu avem exemple şi deci nu putem spune ce s'ar fi petrecut atunci cu sunetul de care ne ocupăm. Metodic vorbind, trebue să ne întrebăm asupra tuturor situaţiilor pe care le poate aveà un sunet, după sau înaintea tuturor celorlalte sunete ale unei limbi, înăuntrul unui cuvânt, sau — din punct de vedere sintactic — în frază.

Se mai întâmplă însă uneori ca o lipsă aparentă de exemple să ne facă să uităm grija metodică de a ne întrebà pe rând, cum am spus mai sus, de toate schimbările ce le-a putut suferì un sunet într'o limbă.

Uitarea aceasta, în tratările ce le cunoaştem asupra fonetismului limbei române, există cu privire la *ę* (*e* deschis).

In adevăr, toţi cei care sântem familiarizaţi cu această chestiune, cunoaştem ce se petrece cu *e* deschis accentuat, în diversele lui poziţii, înainte şi după labiale, dentale etc., dar despre soartea lui când urmează după *r*, înăuntrul unui cuvânt, nu găsesc nicăieri nici o lămurire. Desigur, cauza este un lapsus de metodă, este scăparea din vedere de a se fi pus întrebarea şi pentru această situaţie, indiferent dacă se puteau întrezări ori nu exemplele necesare.

O cercetare amănunţită şi metodică a elementelor latine din limba noastră ne scoate la iveală două exemple, a căror origine e bine determinată, în legătură cu problema ce vrem să rezolvăm aici. Acestea sânt **cireaşe** < lat. **cerĕsia** (cu numele de pom *cireş* < *cerĕsius*) şi **îndărăt** < lat. **in-derĕtro**.

Oprindu-ne deocamdată la aceste forme, consacrare în limba literară, observăm îndată că este o deosebire de desvoltare între *r* + *ę* din *cireaşe-cireş* şi între *r* + *ę* din *indărăt*.

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

De ce în primul cuvânt avem *-ră-*, pe când în „cireş“ (forma literară) avem *-re-*? Explicaţiunile date în legătură cu „cireaşe -ciréş“ lasă a se înţelege că aceasta ar fi dezvoltarea normală a lui *-r* + *ę́-*, înăuntrul cuvântului [1], precum este de ex. în *d(i)rept — d(i)reaptă* < lat. *dirēctus, -a*, în care avem un *ē* închis, ca şi în *aréte, părête* etc., care toate dovedesc trecerea lui *-rē-* la *-re-* sau *-rea-*, ceea ce este bine stabilit şi se constată la toate exemplele cunoscute în limba română.

Cercetând însă formele v.-rom. şi dialectale ale celor două cuvinte (îndărăt şi cireaşe) observăm că există variantele *înderretu* [2], în textele din sec. XVI, şi *ceráşe, -ă, ceráş, ciráş*, astăzi în Transilvania [3].

Ca în multe alte cazuri, şi aici dezvoltarea normală este cea din formele v.-rom. şi dialectale, din care rezultă că *ę* accentuat, după *r*, înăuntrul cuvântului a devenit *ă* sau *á* (urmat în silaba următoare de *e*, *ă*).

Diftongarea lui ę (deschis) a făcut să se pronunţe ca *r̄* şi *-r-* medial, precum s'a pronunţat odinioară *r-* iniţial, la toate cuvintele noastre de origine latină. Textele vechi rom. cu rotacism ne dau indicaţiuni concludente în această privinţă. In acestea *r-* iniţial este scris în majoritatea cazurilor cu doi *r (rr-)*. Acelaşi lucru se vede şi la *înderretu*, în care *-rę-* > *-rĭe-* a ajuns să se pronunţe şi să se dezvolte cu vremea ca şi în cazurile unde era *-rr-* în latină, precum arată *urăsc, urăscă* etc. < lat. *horresco, horrescat* etc., care în textele amintite este scris *urrescu, urrească, urrască* [4] etc.

Pronunţarea ca *r̄-* a lui *r* iniţial în o epocă străveche a limbei rom. a avut o influenţă particulară asupra vocalelor ę, *ę́*, *ī*, cum dovedeşte trecerea lui r + *ī-* > rî- (*rîmă* < lat. *rīma*, *rîu* < lat. *rīvus* etc.).

Exemple sigure de *r* + *ē* (închis) iniţial nu avem, încât nu putem decât conchide că precum asupra lui *ī*, tot aşa şi asupra lui *ē*, *r-* iniţial a putut aveà aceeaşi influenţă. Paralelismul între *ī* şi *ē* urmând lui *r*, se vede clar înăuntrul cuvântului, când se

[1] Cf. dicţionarele etimologice cunoscute.

[2] O. Densusianu, *H. d. l. l. roum*, pp. 173, I. A. Candrea, *Ps. Sch*, glosar, etc.

[3] V. S. Puşcariu, *Et. Wb. rum. Spr.*, No. 338, *CDDE* ad. v.

[4] Vezi înşirarea exemplelor cu *rr-, -rr-*, în O. Densusianu, H. d. l. l. r., II (s. XVI), pp. 20, 23, 121.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

păstrează nealterate: *aréte* < *arẹte* (arietem), *părẹte*; *pierit* < part. lui *pieri* (lat. *pereo*), *mărit* < *marito* etc.

Nu tot acelaşi lucru îl putem spune despre *r* + *ẹ* (deschis). Aici nu mai avem două situaţiuni deosebite, una înăuntrul cuvântului, ca la *ī* (şi probabil şi la *ẹ* închis), şi alta în silabă iniţială ci desvoltarea a fost identică în ambele cazuri. Adecă, diftongându-se *ẹ* în *-ĭe-*, a dat o nouă nuanţă de pronunţare lui *r*, l-a alterat în *r'*, aşa precum *-ĭe* a alterat de ex. dentalele (comp. *dĕus* > **dĭeu* > **dzeu* > *zău*; *tĕrra* > **tĭera* > *ţeară* > *ţară* etc.).

Dentalele alterate, ca să nu vorbim decât de acestea, la rândul lor au influenţat pe *(ĭ)e*, *(ĭ)ea*, desvoltându-l spre *ă*, *á*.

Acelaşi proces apare şi logic şi de fapt în cazurile în care avem un *r* + *ĕ*, fie medial, fie în silabă iniţială. Am avut deci **inderĭetu* > **înderétu* > *înderrétu* > *îndărăt*; *cerĕsia* > **cirĭeşă* > *ceŕaşă* etc. (cf. diftongarea şi în formele romanice: it. *dietro*, fr. *derrière* etc.; it. *ciliegia* etc.). Pe lângă *îndărăt* există şi expresiunea *de-a'ndărátele* care derivă din o formă mai veche **înderéatele* (cf. *de-a'ndoasele* etc.), desvoltată apoi ca şi *ceráşă* (< **ceŕeaşă*).

De aci rezultă că în formele literare *cireaşe*, *-ă*, *cireş*, *-(ŕ)ea-* a devenit *-rea-*, *-re-* supt influenţa vocalei din silaba următoare, în special la plural (*ciréşe*, *cireşi*), înainte ca acesta să fi devenit *-(r)ă-*, *-(r)á-*.

Ne rămâne să examinăm un exemplu cu *rĕ-* (silabă iniţială). Este cunoscută în această privinţă forma rom. **rău** < lat. *rĕus* care nu se puteà dezvoltà decât tot prin fazele **rieu* > *ŕeu* > *rău* (în textele cu rotacism din s. XVI, scris *rreu*). Forma dacorom. normală a fem. *rea* este cea păstrată în dial. mold. *ra*. Cea literară *rea* este refăcută după plur. *rele*[1], fenomen care s'a petrecut, cum am spus, şi la *cireaşă*, *-e*, *cireş*.

Vom vedeà mai la vale dacă şi alte cuvinte din limba română prezintă acest fenomen.

Inainte de aceasta trebue să amintim că şi în aromână şi istrorom. s'au petrecut lucrurile în acelaşi chip. Formele arom. cunoscute că au această dezvoltare, sânt: *arău*, *arâuă* > *rĕus*, *rĕa*; *aráţe*, *-i* < *rĕce(n)s*[2].

[1] O. Densusianu H. d. l. l. r., II. cit, p. 20—21.

[2] Dacorom. *rece* prezintă asimilarea lui **(ŕ)ea-* de către *e* din silaba următoare. Se vede însă, în forma dial. mold. *răce*, aceeaşi desvoltare a lui *ẹ*.

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

In istrorom. *rew* presupunem o refacere dintr'un mai vechiu **rău*, prin analogie cu *grew*, după plural, ca şi în dacorom. Dezvoltarea normală se vede însă în istrorom. *rǫtše* < *rěce(n)s*.

Am spus că n'avem exemple, cu origine cunoscută până acum, care să prezinte silaba iniţială *rē-* cu *e* închis, pentru ca să putem spune că ar fi devenit *rá-*, prin simpla legătură a lui *r*, cu e închis accentuat. Cel mult, am puteà spune că pronunţarea veche specială a lui *r* iniţial ca *r̄*, ar fi putut aveà o atare influenţă.

Dacă avem totuşi unele cazuri cunoscute cu acest fenomen, precum *răşchiu*, *răzim*[1], acestea datoresc pe (*r*)*a-*, unei influenţe a inf. *răşchiià*, *răzimà*, unde prefixul *re-*, în poziţie atonă, a devenit *ră-* (cf. *răposà*, *răspunde* etc.).

Despre *r* + *r̄e* medial am spus că păstrează pe *e* închis (*părére*, *părécheˌ părésimi*, etc.), iar când urmează un *-ă* în silaba următoare, se opreşte la faza *ea* (*căprăreaţă* < **caprarĭcia*, *purcăreaţă*[2] etc.), fiindcă în aceste cazuri n'avem de a face cu diftongul *-ie-*, care să fi putut influenţă pe *r*, prin primul său element *ĭ*, prin a cărui absorbire, acela a devenit cu vremea *ŕ*(*r̄*). Urma acestei faze am văzut-o, în felul de transcriere a acestui *r̄*, în textele cu rotacism din s. XVI (*inderretu*).

Există însă, în seria aceasta de fapte, un caz nelămurit încă, socotit a fi identic ca origine cu *îndărăt*, anume *îndărăpt* (adverb) şi *îndărăptà* (verb.)[3]. O contaminare cu *îndărăt* a putut suferi acest cuvânt, fiindcă are un sens apropiat, dar prezenţa lui *p*(*t*) nu poate fi trecută cu vederea, iar lat. *indirēctus*, propus de unii ca etimologie, nu explică sensul românesc[4], apoi ca fonetică ne impiedică s'o susţinem forma *drept-direpţ*. Inţelesurile v.-rom. duc la altă origine. In adevăr, în limba veche, verbul *îndărăptà* însemnă „repousser, refouler, reculer"; *a se îndărăptà* (în Marian. Vrăji, 163) „retourner", „reculer, se retirer" (Tiktin)[5].

Cred că acest verb este altceva decât un derivat din *îndărăt*, nu numai pentru prezenţa grupului *-pt-*, dar, pe lângă sens,

[1] Din lat. **remediare*, cum am spus în *DR*. II, p. 560. *Răşchiu* este lat. **re-suculare* (sucula), despre care am vorbit într'o comunicare la „Societatea etnografică" din Cluj şi îl voiu tratà în altă parte, mai pe larg.

[2] Cf. *CDDE* ad. v.

[3] V. dicţionarele etimologice.

[4] Cf. şi S. Puşcariu *Et. Wb.* cit., ad. v.

[5] V. acestea şi în *CDDE*, 852..

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

şi pentru că un derivat **îndărătă* nu există astăzi, nici nu este amintit în vreun text vechiu. Acestea sânt fapte concrete şi nu se poate trece peste ele, fără a le căutà o explicaţiune.

In lat. se află un verb cu sensurile celui românesc şi cu fonetism care explică grupul *-pt-*.

Este *rĕdĭgo*, cu part. *redactum*, care însemnà între altele, şi „a alungà, a aduce, a respinge (îndărăt)" ceva ori pe cineva, de ex. *redigere in castra* (Liviu) „a respinge, a alungà îndărăt, în lagăr" (pe duşmani) etc.[1], sensuri care se lămuresc şi prin cele ale verbului lat. de bază, *ago*.

Din *redactum* s'a format, ca la atâtea derivate din participii, un ***redactare**, care în rom. ajungeà la **rădăptà-*rădăptu* (a putut să existe odinioară şi un part. **rădăptu* < lat. *redactu*, devenit adverb.), care prin contaminare cu *îndărăt*, a devenit (în)*dărăptà* — *îndărăpt*.

Influenţa reciprocă a acestor cuvinte, înlesnită şi de înţelesurile lor apropiate, a dus la naşterea formelor mixte: *îndără(p)t*, *îndără(p)tnic*, **îndrăptnic* etc. etc., dintre care unele există şi astăzi[2]. Un mic amănunt neglijat, aici, grupul *-pt-*, neînsemnat în aparenţă, este adeseori mai aducător de lumină, decât şiruri întregi de alte fapte.

Vine acum la rând o altă întrebare pentru a completà cercetarea noastră. Ce se întâmplă cu (r)*ę́*, când urmează după o consonantă. Exemplele ce le avem vor arătà aceeaşi dezvoltare ca şi pentru *r* simplu urmat de *ę́*.

Cazurile sânt următoarele:

1. *Pradă* (subst.) < lat. *praeda* (cu *ę* deschis), *prăd*,-ez, (verb), inf. *prădà* < praedo, -are.

2. *Crăp*, *crăpi*, *crápă*, *crăpà* < *crępare*. Exisă şi forma *crep*, *crepà*, rezultată din vechiul **cŕeapă *cŕep*, care a devenit *creapă-crep*, prin metafonia întâmplată în special la subjonct. să **cŕeape* < *crepe* etc. Sânt însă regiuni, în Ardeal de ex., unde se mai vede urma vechei faze în forma care s'ar puteà transcrie *cŕeapă-cŕiapă*. Aceste cazuri dovedesc că prefacerea lui *ę* în *a şi ă* se datoreşte

[1] Cf. şi o trad. fr., în dicţionare lat. fr., *redigere in castra* (Livius) „refouler, repousser (l'ennemi), dans le camp"; ~ *in hostes* (ibid.) „ramener (les soldats) au combat".

[2] V. toate formele cunoscute, în *CDDE*, l. c. Cât priveşte înţelesul de „obstiné, entêté, rétif" al lui *îndărăptnic*, v. Densusianu Hist. d. l. l. roum. I, 299.

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

aceloraşi cauze expuse mai sus, iar nu influenţei analogice a infinitivelor unde *ę* devine *aton*[1]. Analogia este fenomen des în vieaţa unei limbi, dar nu poate servì ori când la lămurirea faptelor care nu pot fi rezolvate momentan altfel. Din contră, în cazul nostru, având o suficientă indicaţiune despre desvoltarea lui *(r)ę́* > *(r)ă,-á*, recurgerea la ajutorul analogiei nu este de loc necesară. Aceasta, mai ales pentru motivul că subst. *pradă* < lat. *praeda*, ca ori ce subst., a avut o situaţie independentă în limbă şi prin urmare şi o desvoltare proprie. Şi mai evidentă reiese această explicaţiune, făcând un paralelism între exemplele de mai sus şi cele în care avem un *e* închis în aceeaşi situaţie ca a lui *e* deschis, adecă după consonantă. Formele acestea prezintă păstrarea lui *e* întocmai ca şi după *r* simplu. Astfel avem: *crista* > *creastă* (cu derivatele *crestà*, *crestătură* etc.); *cred*, a *crede* *crezut*, *credinţă*, *încrezător* etc.) din lat. *crēdo*; *cresc*, a *creşte* (*crescut*, *crescător* etc.), din lat. *crēsco*.

Astfel, faptele discutate până acum sânt suficiente argumente pentru a întări explicaţiunea ce am dat-o fenomenului pus aici în discuţiune[2].

*

Spiritul metodic, ajuns la concluziunea de mai sus, se întreabă în chip firesc, dacă nu mai sânt în limbă şi alte elemente lexicale ori de altă natură, rămase neexplicate până acum şi care s'ar puteà soluţionà de astă dată prin „legea" fonetică (noi azi am zice mai bine *constatarea* de ordin fonetic), enunţată în cele precedente.

O reviziune a unor elemente, socotite latine în limba noastră, fără a fi primit încă deslegarea etimologică definitivă, scoate uşor la suprafaţă câteva cazuri care intră în vederile noastre.

---

[1] O. Densusianu Hist. d. l. l. r. II, p. 23.

[2] Forma *préot* < *prĕbiter,-erum*, cu *ę* deschis e singura care se abate dela concluzia noastră.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Presupunerea din *CDDE* că ar fi intrat mai târziu în limba noastră nu este, cred, un motiv ca să-l fi depărtat de a ajunge la **prăut*. Mai curând, fiind un singur caz, trebue să admitem că a avut un *e* închis, cum arată şi formele romanice (în special it. *prete* şi sp. *preste* pretind numai *e* închis). In acest caz nu *praebere*, cum se admite de obiceiu, ci un alt cuvânt a influenţat pe mai vechiul *prĕsbyter* (să fie *prē care*? Legătura între aceste noţiuni mi se pare mai firească, decât cealaltă).

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

Iată-le:

1. dr. **arắt, arătà** (cf. v.-rom. *arrétu, arreată*)[1]; arom. *arắt*, istrorom. *arọtu*.

2. dr. **rắbd, răbdà** (cf. v.-rom. *rrébdu, rrebdà* etc.), arom. *arắvdu*.

3. arom. **arắpu**.

Cei doi termini dintâiu sânt din elementele cele mai vitale ale limbii române. De aceea merită o deosebită atenţiune.

Aceste cazuri le vom cercetà pe rând, ocupându-ne întâiu de sensul lor şi de atmosfera semantică în care pot fi puse, cea mai bună cale, după mine, de a ajunge să întrevezi adevărul, în studii etimologice.

Arătà înseamnă: „faire voir, montrer, réveler, présenter, faire un signe (vers), indiquer; manifester, témoigner, démontrer, exposer; désigner; avoir une mine (bonne, mauvaise), avoir l'air (l'apparence); paraître; se montrer" Reflex: „se montrer, se faire voir (*a se arătà*); avoir une vision" (comp. „a i se arătà cuiva cevà", „a i se arătà în vis").

Toate aceste sensuri sânt ilustrate pe larg, cu exemple, în *Dicţionarul Academiei Rom.* şi nu cred necesar să le mai repet aici.

Atrag atenţiunea însă asupra derivatelor, al căror sens duce la un prototip de la care credem că se poate pornì pentru explicarea lui „arătà" (v. mai departe terminii „figură, faţă, visum" etc.).

Astfel derivatele: arătare „apparition, fantôme, vision monstre" (comp. în special „la arătare" = „pe faţă" în fraza *Domnul la arătare veni-va*, din Biblia 1688). Sensul de „apariţie", „vedenie" se întâlneşte în textele vechi (comp. şi *Arătarea Domnului* „ἐπιφάνια"). Sensul de *chip, înfăţişare, aspect, fenomen* se întâlneşte în Varlaam, Neculce etc. Cantemir traduce chiar pe *arătare* cu „monstru".

In fine este de reţinut derivatul *arătos* „imposant", „chipeş", „de belle prestance", „cu înfăţişare măreaţă" (şi în texte vechi)[2].

Să încercăm să strângem într'un ciclu o sumă de termini, care cuprind, mai aproape sau mai depărtată, ideea de „a arătà, a comunicà, a face să se vadă ceva". Un ce vizibil, ochilor fizici

[1] Cf. aceleaşi texte din s. XVI, în care am întâlnit *inderretu* şi în care se găsesc de altfel toate exemplele dacorom. ce le vom studià mai departe. Trimiterea la aceste texte va aveà deci aceeaşi valoare pentru toate cazurile, în ce priveşte pe *r+ę*.

[2] V. şi alte exemple în *Dicţ. Acad.* ad. v.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

sau minţii, poate să se producă, să emane de la un obiect concret, din afară, sau numai de la o imagine, o idee ivită în conştiinţa cuiva.

Limba vine să exprime aceste fenomene, printr'un cuvânt, prin care omul le comunică unul altuia. Comunicarea aceasta se poate face şi printr'un semn (cu degetul, mâna, ochiul, capul etc). Uneori poţi ceti gândul sau starea sufletească a cuiva după faţă (comp. „arată rău, arată bine", „face feţe-feţe", „se arată duşmănos" — ceea ce se poate manifestà prin vorbe şi prin înfăţişarea, încruntarea figurii).

Figura omului deci poate fi punct de plecare pentru naşterea unui termin care să exprime ceea ce se vede, apare „pe faţă", din sufletul cuiva, sau pur şi simplu pentru a indicà o apariţie reală de om (comp. „*X* e o figură cunoscută", „au intrat nişte figuri necunoscute"), apoi de orice lucru vizibil, în urmă poate aveà şi numai sensul de simplă „vedenie", ori „vis", comp. („chip, a închipuì").

In adevăr, ideea de a *arătà*, cu toate sensurile ce le-am spus la locul său, se poate exprimà prin două tipuri mai însemnate în limbile indoeurop. şi romanice. Astfel dintr'o bază indoeurop. **deik-„zeigen"* > lat. germ. „sagen, mit Worten auf etwas hinweisen" etc. rezultă familia *(in)dico, index*, gr. δείκνυμι „zeige" etc. etc. (Walde Wb., ad. v.)[1].

O altă serie de termini pornesc de la ideea de „figură-faţă-vedenie": 1. lat. *monstrum, monstrare* (> fr. *montrer*, it. *monstrare*, rom. *mustrà*, cf. şi arom. *„ţe-arăt"*, cu sens de ameninţare, ca şi în dacorom. „ţi-arăt eu!");

2. *Figura* > it. *figurarsi* (comp. rom. *chip* > închipuì, închipuire);

3. *Visum* > it. *viso* „faţă", rom. *vis*, fr. *visage, envisager, viser, a visà*; rom. *faţă, a (se) înfăţişà* (ca şi „a arătà,—a se~"); germ. *Bild*, cu derivatele *bilden* etc; *erscheinen* etc.

4. *Forma* (corp, figură) din care rezultă „a înformà" (la noi neologism) în limbile romanice;

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] De aceea m'am gândit un moment la gr. ῥήτωρ, în legătură cu ideea de a vorbì. Dar nu există o formă în gr. care să ne poată înlesnì şi foneticeşte deslegarea problemei. Apoi, rom. „a arătà", prin sensurile lui se depărtează mult de la ideea de „a spune, a vorbì". Arom. *arăt* „ameninţ" aduce aminte de expresii ca „fac urît, mă uit urît, mă încrunt", „e groaznic la vedere" etc.

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

5. V.-gr. φαίνομαι cu toate derivatele.

Prin urmare ideea de „a (se) arătà“ porneşte în atâtea cazuri de la cea de „chip, figură, vedenie (ce se vede)“. De aceea putem urmări şi cuvântul rom. pe acelaşi drum, căutându-i un prototip identic ca sens.

In latină nu s'a găsit nimic care să poată explicà definitiv forma românească.

Există însă în v.-gr. un cuvânt cu sensurile exemplelor citate mai sus. Indreptarea cercetărilor lexicale spre limba greacă, nu mai poate, cred, părea surprinzătoare după cele ce am arătat, în special în *DR.* III, pp. 582 sqq.

Cuvântul v.-gr. ῥέθος „membre“ şi prin ext. „corpul întreg“, apoi „visage, air, aspect“ [1], are exact înţelesurile de la care am văzut că pornesc terminii care designează ideea de „a arătà“ cu nuanţele inerente acesteia. Acest element **rĕtu-* a putut există ca atâtea altele, în latina vulgară din Balcani şi de la Dunăre.

Din punct de vedere formal, fie că admitem prefixul *ad-*, fie că plecăm de la un simplu derivat **rĕtare* ajungem la *ar/retà* (cf. v. dacorom. *arretu* din textele s. XVI) şi apoi *a(r)rătà*, iar la prezent *arăt, arăţi, arătă* [2] (comp. *îndărăt, dea'ndarătele, cerăşă, cerăş, cerăşi* etc.).

Dovada cea mai puternică pentru susţinerea acestei etimologii, în afară de sensuri şi de ciclul semantic menţionat la începutul acestei cercetări, este derivatul *arătós* „chipeş, zdravăn, impozant“. Derivatele adjectivale în *-osus* se formează, de obiceiu, de la substantive, precum *flocos, friguros* etc. şi mai ales echivalentul morfologico-semantic al lui „arătos“, *frumos* < lat. *formosus* (< *forma*).

A trebuit să existe deci în lat. vulg. şi în străvechea românească subst. **rĕtu*, cu sensul de „faţă, figură, chip, mină“ etc., din care apoi, după paralelismul celorlalte cazuri analoge, s'au născut derivatele *a arătà, arătos* etc. [3]

[1] Cf. A. Bally, *Dicţ. gr. fr*; *Thes. linguae gr.* dă exemple în care are sensul de *facies*.

[2] In *Dicţ. Academiei* se observă că trebuia să avem *arăt, *arĕţi, *arĕte*. Forma *cerăş* dovedeşte putinţa menţionării lui *(r)ă* în situaţiile citate.

[3] Celelalte etim.: *elatare* nu merg fonetic (comp. v.-rom. *arretu* şi REW. ad. v.), **ad-repto* (: reputo), **arrecto* (: rectus) nu merg nici ca sens nici ca formă (păstrarea lui *-pt-* în *drept* < *directus* e concludentă) cum arată Tiktin, Dicţ, ad. v., unde se examinează toate propunerile de mai sus. Nici **ad-reiterare* nu merge ca sens (dat de I. A. Candrea, *Ps. Sch.*).

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

Celălalt element *răbd, răbdà* (v.-rom. *rrebdu* etc.) înseamnă în genere „patienter, tolérer, supporter, souffrir“ (cf. Damé, Dicţ.). Tiktin dă următoarele: 1. ertragen, aushalten; 2. dulden, leiden zulassen, II intr. Geduld haben [1], III *a se răbdà* [2], sich von etwas zurückhalten, sich enthalten (comp. *Leşii nu se răbdau, ce adese intrau în ţară* NC.[2] I, 193, unde se vede sensul de „a se stăpâni“)[3].

Dl Herzog a înlăturat o greutate din situaţia fonetică a lui *răbdà*, explicând logic desvoltarea grupului *-bd-* din lat. *-gd-*, după paralelismul *-ct-*, *-cs-*, > *-pt-*, *-ps-* (*DR.* I, p. 375).

In privinţa semantică însă, lat. *rigĭdus—*rigĭdare* nu mulţumeşte de loc, fiindcă zisul cuvânt lat. însemnà „ţeapăn, vârtos, înghеţat, aspru“ (cf. „rigĭdum frigus“) şi cu aceste semnificaţiuni a continuat în it. *reddo*, fr. *roid*.

**Rig(ĭ)dare*, cum indică şi celelalte limbi romanice, de care trebue să ţinem seamă, ar fi însemnat în rom. „a înţepeni, înlemni“ (de frig), cum dovedeşte de altfel însuşi verbul de bază lat. *rĭgeo* „a se înţepeni, încremeni, îngheţà“ (comp. şi *rĭgor* „înţepeneală, frig, îngheţ“, după care s'a format de sigur şi *răcoare* < **recor, -orem*, din *recens*).

Din punct de vedere fonetic, ţinând seamă de vechea pronunţare a lui *r̄-* iniţial, am puteà presupune că s'ar fi putut ajunge la *r̄ébdu, răbd, răbdà* şi cu *(r)e* închis, cum este în *rĭgĭdus*.

Limba it. ne înlesneşte însă deslegarea problemei, fiindcă are verbul *reggere* < lat. *rĕgere* cu sensurile „tener su, sostenere, sopportare, resistere; guidare, governare“. Expresii ca „reggere al asalto, al urto, *al freddo, al caldo, al vento*“ etc. duc de-a dreptul la rom. „răbdà la (de) frig, cald“ etc.[4]. Aceste accepţiuni le are şi rom. (a) *răbdà*, iar nuanţe de sensuri rom. sânt prea uşoare de închipuit pentru ca să mai insistăm asupra lor.

In adevăr **rĕgere** din care derivă it. *reggere* însemnà şi „a conduce, a cârmui, stăpâni“ de unde uşor s'a ajuns la cele

[1] Comp. „a-i rabdà cuiva“, „a-i tolerà“.

[2] Egal cu „a se stăpâni“.

[3] Tiktin dă şi formele: v.-rom. *rebdà*; mold. v. şi nou *răbd, răbzi, să răbde*; v.-rom. *rebd, rebzi, reabdă*, să *rębde*.

[4] Comp. şi *reggere dalla fame, dalla sete* (a răbdà de foame, de sete); *Non mi regge il cuore, l'animo...* (rom. *nu mă rabdă inima...*) etc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

de „a (se) stăpâni, tolerà, suferi, suportà (cf. *regĭbilis* „docile", „care rabdă"), pe care le are cuvântul românesc, alături de cel italian.

In ce priveşte derivarea cu sufixul *-ĭdus*, *-ĭdare* aceasta s'a întâmplat ca şi la „rĭgeo—rĭgĭdus". Dezvoltarea lui *ę* deschis după *r* (*r̄ebdu*, *r̄eabdă*, *rabdă* etc.) s'a făcut întocmai ca în cazurile tratate până acum.

*

Mai rămâne să ne ocupăm de arom. *arápu*, susceptibil şi el de aceeaşi desvoltare fonetică. Un prototip cu *(r)ĕ-*, în silaba iniţială se impune prin urmare şi pentru *arápu* (cf. arom. *aráţe* < *rĕcens*). Sensul arom. *arápu* „suiş, urcuş", a putut fi acela de „pantă repede", „coastă greu de suit". Acest sens îl are lat. **rĕpens**, care ca şi *rĕcens*, *serpens*, a ajuns în lat. vulg. la **rĕpes*, de unde în arom. *arápe* şi *aráp*, refăcut dintr'un plural **arách*i (comp. *birbec* pentru **birbeţe*, *puric* etc.). Vechiul plural arom. se vede de altfel în derivatul *arăchiş* „alunecuş" (dat de dicţionarele aromâne), adecă pantă pe care poţi repede alunecà sau „merge târâş" la vale (comp. dacorom. *răpăgà*, mai departe), mai ales când e cu zăpadă şi gheaţă.

Cuvântul *arápu* trebue pus în ciclul altora cu sensuri analoge şi anume: arom. *arăpádzină*, *arépit* „povârniş, râpă" (v. Capidan, *Raport. alb.-rom* DR. II, 517 sqq; unde se derivă *arápu* din *r̄ĭpa*). De asemenea alb. *r̄epjetɛ*, *rɛpitɛ* (gheg.) „steiler, abschüssiger Ort" nu poate fi decât tot lat. *rĕpe(n)s*, atras în categoria subst. în *-es*, *-ĭtis* (comp. *fomes*, *fomĭtis*). Şi lanţul de fapte, urmărind mai departe problema, mai dă la iveală o verigă în dacoromână.

Aceasta este **rápăc, -ăg** (răpăgà) cu sensul de „a se da cu sania pe coastă de vale"[1], „a alunecà, a cădeà". Sensul din urmă îl întâlnesc în „Povestiri de pe Dealuri", de C. Boureanu, p. 89: „Calea treceà pe deasupra unei rupturi [de deal]. Şi datul s'a împlinit! Calul mi-a *răpăgat*. S'a prăvălit. Când l-am ridicat, piciorul îi erà zdruncinat". E vorba de alunecarea şi căderea calului pe un deal abrupt.

[1] Com. de dl C. Lacea (în ţinutul Braşovului). Dl Puşcariu în *Et. Wb.*, ad. v. îl traducę prin „schnellen". Trebue să recunoaştem că d-sa s'a apropiat de adevăr, punându-l în legătură cu *rapidus* şi propunând un **rapigo*, cu schimb de sufix. Formele arom. şi alb. arată însă mai firească legătura cu *rĕpe(n)s*.

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46

Ca derivaţiune *răpăg, -c,* (a) *răpăgà* poate fi sau un **rĕpĭco* (din *repes* cu sufixul *-ĭcare, -ĭgare,* comp. *caballicare, carricare, arboricare* etc., cu corespondentele romanice în *REW.*) sau un **rĕpĭto, -are* (cu schimb de sufix) din un acuzativ **rĕpĭtem,* care a putut să existe în latina vulg. balcanică, de oare ce s'a păstrat în albanezul *rɛpitɛ.*

Forma arom. *repit* cu acelaşi înţeles ca cea din alb. este un împrumut venit de la aceasta, cum crede d. Capidan (*DR.* II, 517 sqq.) [1].

Iată cum, prin elucidarea unui fenomen fonetic, poate fi lămurită originea atâtor elemente lexicale, rămase până acum obscure, sau greşit interpretate [2].

G. Giuglea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Pentru sensul de „povârniş, coastă repede", „Abhang" etc. comp. cazurile date de *REW.* la cuvântul *rapidus.* In ce priveşte lat. *rĕpens* el poate sta în legătură cu gr. ῥέπω în care se cuprinde şi ideea de „înclinare" care duce la cea de „pantă" (: pendita).

[2] Această problemă a fost tratată şi într'o comunicare ţinută la Congresul filologic din Bucureşti (1925).

BDD-A14724 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:46